

Samenvatting

In dit essay worden vier modellen gepresenteerd die direct of indirect alternatieven bieden voor de huidige organisatie van (de economie van) voedselproductie en landschap. Alle modellen hebben als kenmerk dat er sprake is van een andere positie van de burger en consument. Ze hebben gemeenschappelijk dat de verantwoordelijkheden in de keten anders worden toegedeeld. Burgers worden niet enkel als consumenten benaderd, maar krijgen meer verantwoordelijkheden. Zij worden minder vrijblijvend betrokken bij de productie van voedsel en het beheer van hun leefomgeving. In de gepresenteerde ketenmodellen is verder sprake van nieuwe koppelingen tussen voedselproductie en andere functies. Weliswaar is intussen breed geaccepteerd dat landbouw meer is dan voedselproductie, maar integratie van deze meervoudige functies binnen ketens vindt nog niet vaak plaats. Voedsel, zorg en energie kennen elk hun eigen systemen, die doorgaans los van elkaar functioneren.

Achtereenvolgens komen de volgende ketenmodellen aan bod:

- Economie van regionale voedselketen en landschap;
- (On)gezonde voeding en omgeving;
- Verbroken energiekringloop;
- Bewoners in achterstandswijken.

Realisatie van de modellen vergt systeeminnovaties: een geheel andere manier van denken over voedselproductie, landbouw en landschap, en een omslag in de organisatie en financiering ervan. Dit heeft aanzienlijke gevolgen voor het doen en laten van alle actoren die betrokken zijn bij de productie van voedsel en landschap. Het gaat hierbij om de volgende groepen actoren:

1. De 'burgers' zelf, met daarbinnen als specifieke doelgroep bewoners van achterstandswijken;

2. De intermediairen;
3. Bedrijven in de voedselketen (agrariërs, voedselverwerkende industrie, detailhandel);
4. Freeriders.

1. Burgers

Algemeen kan worden gesteld dat binnen de vier modellen het traditionele beeld van de consument plaats heeft gemaakt voor nieuw burgerschap. De 'burger' is niet langer het sluitstuk van de voedselketen, maar maakt er nu prominent deel van uit. En wel op verschillende manieren. De modellen bevatten tal van ideeën over de wijze waarop de betrokkenheid van burgers vorm en inhoud kan krijgen. Daarbij gaat het zowel om organisatorische als om financiële arrangementen. Burgers hebben bijvoorbeeld hun (spaar)rekeningen lopen bij een regionale bank die geen rente geeft noch vraagt. Wel delen alle deelnemers in de winst. Zij dragen tegelijkertijd bij aan een regionaal groenfonds. Dit doen zij ook via hun keuze voor een regionaal pensioenfonds. Via deze intermediair verwerven deelnemers directe invloed op de productie van voedsel en landschap in hun omgeving.

Ook qua gezondheidszorg kan er veel veranderen. In het beschreven model dat hierop focust, lijkt er aan de 'voorkant' van zijn ziektekostenverzekering voor de burger niets veranderd: hij betaalt (gelijk aan de huidige situatie) zijn premie. Maar aan de 'achterkant' is er een wereld van verschil. De burger 'werkt' aan zijn gezondheid doordat hij wordt gestimuleerd door een aantrekkelijke leefomgeving, door vaker actief buiten te zijn en door vaker gezond (regionaal) voedsel te consumeren dat nu voor hem beter toegankelijk (en betaalbaar) is. Voor dit gezonde voedsel kan hij namelijk, veel meer dan nu het geval is, terecht bij de lokale streeksupermarkt. Financieel komt het erop neer dat de burger meer kwijt is aan zijn voedsel, maar dat hij bezuinigt op zijn ziektekosten.

Naast bovengenoemde financiële en organisatorische betrokkenheid is de burger ook op een meer directe, fysieke manier betrokken bij zijn voedselproductie en leefomgeving. Dit is bijvoorbeeld mogelijk in de vorm van een gezamenlijke afvalverzameling. De burger doet, al dan niet gestimuleerd door heffingen, mee aan de inzameling van vers groen afval. Dit 'verse' afval zal in de directe omgeving worden gebruikt als plantenvoeding, waarmee de burger ook direct invloed heeft op de kwaliteit van zijn eigen voedsel dat hij in de lokale supermarkt koopt.

Een laatste voorbeeld van burgerbetrokkenheid is gepresenteerd in het vierde model. Hier zijn bewoners in achterstandswijken op de meest direct mogelijke manier bij hun omgeving betrokken: zij werken op basis van zelfredzaamheid aan hun eigen voedselvoorziening en dragen hun steentje bij aan het onderhoud en beheer van landschap en stadsgroen.

2. Intermediairen

Onder de intermediairen verstaan wij in dit essay de regionale banken, met daaraan gekoppeld de pensioenfondsen en het regionale groenfonds. Zij fungeren als tussenpersoon voor enerzijds de burgers en anderzijds de (agrarische) ondernemers.

In de geschetste modellen borduurt de regionale bank voort op de lijn van huidige ‘groene’ banken zoals Triodos en ASN. Het grote verschil zit erin dat de banken regionaal zijn georganiseerd (met een landelijke of internationale organisatie als koepel) én dat de burgers en ondernemers meer invloed dan nu hebben op het beleid en bestuur van de bank.

De intermediairen moeten anders gaan denken en zich anders organiseren. Zij hebben meer verantwoordelijkheden dan de ‘normale’ banken van nu. Er dient rekening te worden gehouden met meerdere belangen. Een goede waarborg hiervoor is de samenstelling van het bestuur: diverse maatschappelijke partijen zijn in dit bestuur vertegenwoordigd, waaronder de klanten van de bank (de burgers). Natuurlijk is de ‘cultuur’ bij deze nieuwe banken anders dan bij de traditionele banken. Er is geen sprake van bonussen; maatschappelijk verantwoord ondernemen en doorzichtigheid staan hoog in het vaandel.

Een goed voorbeeld van een wijze waarop intermediairen die nieuwe verantwoordelijkheid op zich kunnen nemen, is het stimuleren van een duurzame energievoorziening. Zo komt de (op het gebied van energie) zelfvoorzienende regio een stap dichterbij wanneer het regionale groenfonds (een deel van zijn) beleggingen reserveert voor de aanleg van zonnepanelen op agrarische opstallen. In wezen zou iedere regio zijn eigen regionale energiebedrijf kunnen opzetten, waarin zowel producenten als afnemers participeren.

3. Bedrijven in de voedselketen

Ook voor de ondernemers in de voedselketen – zowel de agrarische ondernemingen als de ondernemingen in de voedselverwerking en de detailhandel – is er sprake van een ware omslag. Alle ondernemers hebben in de modellen het voordeel dat de rentelasten lager zijn dan nu. In ruil hiervoor moeten zij actief bijdragen aan de ontwikkeling van zo gezond mogelijk voedsel dat met respect voor de omgeving is geproduceerd. Via het groenfonds, het pensioenfonds en de regionale bank hebben de producenten direct te maken met de invloed van de burgers. Daartegenover staat een meer constante afname van gezond voedsel door die burgers, die daartoe worden gestimuleerd via de gezondheidsverzekering. Er bestaat ook weer een verbondenheid tussen voedselproducenten en voedselafnemers. Dit kan op kleine schaal door de aankoop van producten in lokale of regionale streekwinkels, maar ook door participatie van ‘burgers’ in agrarische bedrijven of voedingsbedrijven en winkels. De betrokkenheid uit zich niet alleen door meebeslissingsrecht, maar ook door wederzijds overleg over de productie en productiewijzen van voedsel, en door meewerken op de bedrijven.

In het laatste geschetste model hebben ondernemers nabij achterstandswijken daarnaast een specifieke verantwoordelijkheid voor het ondersteunen en begeleiden van zelfredzamen. Het is duidelijk dat deze verantwoordelijkheid niet voor alle ondernemers is weggelegd. Voor degenen die hier wel voor openstaan, levert deze verantwoordelijkheid zowel enkele voordelen (extra arbeid, afnamegaranties, enzovoorts) als enkele nadelen (tijd, organisatie, enzovoorts) op.

4. Freeriders

Naast de genoemde actoren zullen er altijd partijen blijven die (indien niet wordt overgegaan tot verplichtende vormen van deelname) zullen vasthouden aan de traditionele organisatie van de keten. Ook als (financiële) verrekeningsmechanismen worden ontwikkeld waarbij freeriders worden gestimuleerd om deel te nemen. Regionale pilots moeten uitwijzen welke mate van betrokkenheid kan worden gerealiseerd. Hierbij moet niet over één nacht ijs worden gegaan: de pilots moeten voldoende tijd krijgen om zich te bewijzen. Tenslotte: niet iedereen hoeft per se mee te doen; 80% is ook mooi.

Grotere betrokkenheid, minder vrijblijvendheid

Binnen de nieuwe modellen ontstaat een nieuw soort burgerschap en vervaagt de scheiding tussen consument en producent: de consument wordt ook producent. Daarbij is de kloof gedicht tussen de calculerende burger die alleen zijn kortetermijn(eigen)belang dient (consument die zijn 'rechten' benadrukt) en de burger die de langetermijneffecten van zijn gedrag meeneemt in de beslissingen ('plichten' die de mens zichzelf oplegt). De burger draagt in de nieuwe modellen zowel financieel als in natura bij aan de productie van voedsel en landschap, is hier sociaal meer bij betrokken en profiteert hiervan optimaal in termen van leefomgeving, voedselkwaliteit en gezondheid.